

SAFÂ ve MERVE

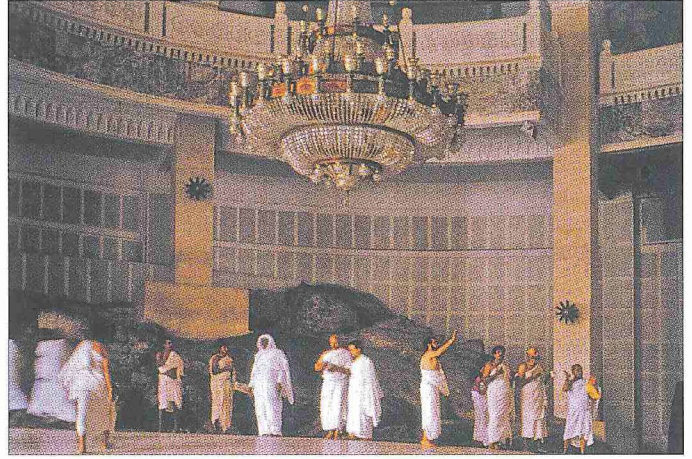
(الصفا والمروة)

Hac ve umre sırasında aralarında sa'y yapılan iki tepe.

Safâ, Mescid-i Harâm'ın kuzeydoğusunda Ebûkubey's dağının eteğinde Merve'den biraz daha yüksek olan tepedir. Merve ise Safâ'nın tam karşısında ve Harem-i şerif'in kuzeybatısında Kuaykiân dağının eteğinde yer alır. Safâ "sert, başka bir kütleyle karışmayan, toprak ve çamurdan arınmış taş", Merve "yumuşak ve esmer, kırmızımtırak volkanik kökenli, parçalanıp etrafı incelmış sert ya da yumuşak her türlü taş" anlamına gelir. Hac ve umre tavaflarından sonra Kâbe'ye daha yakın olan Safâ'dan Merve'ye dört gidişle üç gelişten ibaret olan sa'y ibadetinden dolayı önem kazanan bu iki tepeye Merveteyn adı da verilir.

Kur'ân-ı Kerim'de Safâ ile Merve'nin Allah tarafından konulmuş sembollerden (şe-âir) ve hac ile umre ibadetinin yapıldığı yerlerden olduğu belirtilir (el-Bakara 2/158). Safâ ile Merve arasında gerçekleştirilen sa'yin hac ve umre çerçevesinde yerine getirilen ibadetlerden (menâsik) biri olması, Hz. İbrâhim'in eşi Hâcer'in oğlu İsmâil ile Mekke vadisinde yalnız kaldıktan sonra Safâ ile Merve tepeleri arasında oğluna su araması hadisesine dayanmaktadır (Buhârî, "Enbiyâ", 9). Hz. İbrâhim, oğlu İsmâil ile Kâbe'nin yapımını tamamladığında, "Ey rabbimiz! Bize ibadet usullerimizi göster" diye dua edince (el-Bakara 2/128) Cebrâil diğer hac menâsiki yanında Safâ ile Merve arasındaki sa'yi de onlara öğretmiş, ardından gelen peygamberler ve ümmetleri de Kâbe'yi ziyaret ettikten sonra Safâ ile Merve arasında sa'y etmeyi sürdürmüştür.

Mekke'de ilk defa tevhid inancından sapan Cürhüm kabilesinden İsfâ b. Ya'lâ ile aynı kabilede Nâile bint Yezîd'in Kâbe'nin içinde işledikleri günahlar yüzünden taş kesildikleri ve halkın ibret olsun diye İsfâ'ı Safâ tepesine, Nâile'yi Merve tepesine diktiği, ancak daha sonra bunun unutulduğu ve anılan iki taşa tapınmaya başlandığı rivayet edilmektedir (Ezrakî, I, 88, 119). Daha sonra Mekke'ye hâkim olan Huzâa kabilesinden Amr b. Lühay tevhid inancını tamamen bozup şehirde putpe-restliği yaygınlaştırmış ve Safâ tepesine rüzgârları estirdiğine inanılan Nüheyk, Merve tepesine Mut'imü't-tayr (kuşları doyuran) adlı putları dikmiştir. Bunların dışın-

Safâ tepesinde hacılar

da bakırdan heykellerin bulunduğu nakledilmektedir. Câhiliye Arapları hac ibadetini eda ettikten sonra Safâ ile Merve'ye çıkıp hasap, nesep ve şöretlerinin yüksekliğinden bahsederek övünürler, bazıları da Allah'tan dünya malı isterdi.

Resûlullah, peygamberliğinin ilk yıllarında zaman zaman Safâ tepesine çıkarak İslâmiyet'i tebliğ ediyordu. "Artık sana emredileni açıkça ortaya koy ve müşriklerden yüz çevir!" (el-Hicr 15/94) ve Safâ tepesinde nâzil olan, "En yakınlarından başlayarak erişebildiğin herkesi uyar ve sana tâbi olan müminlere kol kanat ger!" (eş-Şuarâ 26/214-215) meâlindeki âyetlerin inmesinden sonra Safâ tepesinde bir konuşma yapmış ve bütün Mekkeliler'i İslâmiyet'e davet etmişti. Mekke fethinin ardından Safâ tepesine çıkan Resûl-i Ekrem Mekkeliler'den biat almıştı.

İslâmiyet'in doğuşu sırasında Kâbe hizmetinde bulunan ve Humus diye anılan Kureyş ve müttelikleri Safâ ile Merve'yi hacın bir parçası sayarken Kâbe ve hac konusunda hiçbir imtiyazları olmayan Hilale mensupları, iki tepe arasında sa'yin burada bulunan putlara karşı yapıldığını ve bunun Câhiliye âdeti olduğunu ileri sürerek onu kabul etmiyorlardı. Nitekim Evs ve Hazrec kabileleri Safâ ile Merve yerine Menât putunun bulunduğu Müşelle ile Kudeyd'i kutsal yer sayıyor, Tihâme'de yaşayan bazı Arap kabileleri de bu iki tepelyi hac menâsiki içerisinde görmüyordu.

Mekke'nin fethinden sonra putlardan temizlenmesine rağmen ensar başta olmak üzere müslümanların bir kısmı Safâ ile Merve'nin hac ve umrenin menâsikine dahil olup olmadığı hususunda şüpheye düşmüş, bunun üzerine Bakara süresinin 158. âyeti nâzil olmuştur (Buhârî, "Hac", 79; "Umre", 10; "Tefsîr", 2/21). Diğer bir rivayete göre ise Resûl-i Ekrem, Vedâ hac-

cında Safâ'ya yaklaştığında bazı müslümanlar Câhiliye dönemi putlarını hatırlayarak sa'y yapmaktan çekinince anılan âyet nâzil olmuş, bu tepelerin eskiden beri Allah'ın koyduğu semboller olduğu vurgulanmış, Hz. Peygamber de, "Safâ ve Merve Allah'ın âlâmetlerindedir" diyerek (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 57; Tirmizî, "Hac", 38; İbn Mâce, "Menâsik", 34, 84) bu iki tepe arasında sa'y yapmayı hac ve umre ibadetine dahil etmiştir. Resûl-i Ekrem, Safâ ile Merve tepelerine çıktığı zaman Kâbe'ye dönerek ellerini yukarıya kaldırıp dua ederdi. İbn Abbas ellerin kaldırılacağı yedi yer arasında bu iki tepelyi de saymıştır (Ezrakî, I, 279).

Safâ ile Merve arasındaki sa'y yerinin (mes'â) uzunluğu 394,5 ve genişliği 20 metredir. Safâ'ya yakın olan tarafta iki yeşil ışık arasında 55 metrelik mesafede hervele yapılır (bk. SA'Y). İki tepe arasındaki alan zamanla doldurularak yüksetilerek tesviye edilmiş, zemini yürüyüş için uygun hale getirilmiş, tepelere çıkmayı kolaylaştıran merdivenler konulmuş (a.g.e., II, 120), hac mevsimlerinde ve bazı özel günlerde geceleri aydınlatılmıştır. Burada ilk aydınlatma, Emevî halifelerinden Süleyman b. Abdülmelik zamanında (715-717) Mekke Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî tarafından hac günlerinde ve receb ayında kandillerle yapılmıştır. Bu uygulama Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh tarafından 219 (834) yılından itibaren sürekli hale getirilmiştir (a.g.e., I, 287-288). XX. yüzyılın başında elektrik kullanılmaya başlanmadan önce Safâ ile Merve arasında on altı adet kandil bulunuyordu (Mir'âtü'l-Haremeyn, I, 936).

Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr dönemine kadar (754-775) Safâ ve Merve tepelerinde herhangi bir yapılanma görülmemektedir. İlk defa bu devirde tepelere

çıkarmayı kolaylaştırmak için birer merdiven inşa edilmiştir (Ezrakî, II, 120). IX. yüzyılın ikinci yarısına ait kayıtlarda Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından yaptırılan kâgir merdivenle Safâ'ya on iki, Merve'ye on beş basamakla çıkıldığı kaydedilir (a.g.e., II, 119; Fâkihî, II, 242-243). XIII. yüzyıldan itibaren Safâ'nın merdiveninin on dört, Merve'nin ise beş basamaklı olduğu belirtilmiştir (İbn Cübeyr, s. 72-73; İbn Battûta, I, 162). Safâ ile Merve'nin basamakları 1399'da Memlûk Sultanı Ferec, 1879'da Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid tarafından yenilenmiştir.

Safâ ile Merve arasındaki alanda özellikle hac günlerinde çok canlı bir çarşı mevcuttu ve şehir hayatı en yoğun olarak burada yaşanıyordu. İslâmiyet'in ilk döneminden hâtralar taşıdığı için Mescid-i Harâm'a dahil edilinceye kadar bu çarşının kaldırılması yerine sa'y yapmayı kolaylaştıran çareler düşünülmüş ve yeni yapılanmaya izin verilmemiştir (BA, HH, nr. 27044; BA, İ.MVL., nr. 4293). 1587 yılına ait bir kayıtta Safâ ile Merve arasında seyyar satıcıların tezgâh kurup sa'y yapanları dünya işleriyle meşgul etmemeleri için tedbir alındığı bildirilir (BA, MD, nr. 64, s. 44). İbn Cübeyr, Safâ ile Merve arasında eskiden su yatağı olan alanın çeşitli meyve, hububat ve diğer yiyeceklerin satıldığı bir pazar yeri olarak kullanıldığını, kumaş ve baharat dükkanları hariç şehrin en düzenli alışveriş merkezinin burası olduğunu ve müşteri yoğunluğunun zaman zaman sa'y yapılmasını engellediğini kaydeder (er-Rihle, s. 73). İslâmî dönemde Kâbe'ye gönderilen hediyeler Safâ ile Merve arasında teşhir edilirdiken sonra Hicâbe görevlisine teslim edilirdi.

Ebû Ca'fer el-Mansûr 136 (754) yılında hacca geldiği zaman Safâ ile Merve arasında hacılara hizmet etmeleri için görevliler tayin etmiş, 210'da (825-26) Mekke Valisi Sâlih b. Abbas, Safâ'nın eteğine bir çeşme yaptırmıştı. Safâ ile Merve tepelerinde, mes'âda bazı meşhur kişilere ait evler vardı. Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in evi ribât haline getirilmişti. 728'de (1328) bu ribâtı tamir ettiren Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsir Muhammed, Safâ ile Merve arasında abdest almaya elverişli bir mekân yaptırmıştı. Safâ tepesinde Kâdirîler'e ait bir dergâh bulunuyordu (BA, DH. MKT., nr. 1435). Harâm-ı şerif'e Osmanlılar zamanında yaptırılan muvakkithânenin pencerelerinden biri, Safâ ile Merve arasında gelip geçenlerin saatlerini buradan ayarlayabilecek-

leri şekilde tasarlanmıştı (Mir'âtü'l-Haremeyn, I, 780-781).

Mes'ânın üstü 1922'de kapatılınca hacılar güneşten ve tozdan kısmen korunmuş, 1927'de Safâ ile Merve arasına taş döşenerek Mekke'de bir caddeye ilk defa taş kaplanmıştı (Hüseyn Abdullah Bâselâme, s. 296). 1955'te başlatılan ve 1976 yılına kadar dört aşamada gerçekleştirilen genişletmede mes'â Mescid-i Harâm'a katılmış ve sa'y yolu iki katlı olarak tasarlanmıştır. Günümüzde sa'y edenleri güneşten korumak için Safâ ile Merve tepelerinin arasına üstü kapalı, Kâbe'ye girişi de sağlayacak iki yanı açık eyvan inşa edilmiştir. Sa'y alanının özellikle hac zamanında yerleri olmaması sebebiyle genişletme çalışmaları halen sürdürülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *eş-Tabakât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 156, 159, ayrıca bk. İndeks; Ezrakî, *Ah̄bâru Mekke* (Melhas), I, 55, 69, 88, 119, 124, 279, 287-288; II, 40, 119-120, 330, 332, 337; Fâkihî, *Ah̄bâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîs), Mekke 1407/1986-87, II, 216, 242-243; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 252, 281; III, 61; ayrıca bk. İndeks; a.mlf., *Câmi'ü'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, II, 48, 59-71; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Şarkî'l-Arabî), s. 72-74; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 178-184; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, I, 162; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ali Abdüssâtir v.dğr.), Kahire 1408/1988, I, 74; III, 118; V, 143; Takıyyüddin el-Fâstî, *Şifâ'ü'l-garâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I, 321, 476-482, 503-504; II, 445; Necmeddin İbn Fehd, *İlhâfû'l-verâ bi-ah̄bâri Ümmi'l-kurâ* (nşr. Fehîm M. Şeltût), Kahire 1403-1404/1983, I, 503; II, 172, 272-273, 284; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), IX, 352-353; C. Snouck Hurgronje, *Het Mekkaansche Feest*, Leiden 1880, s. 26; Mir'âtü'l-Haremeyn, I, 199, 780-781, 936, 990-992, 997-998; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, [baskı yeri ve tarihi yok], I, 84, 320-321; Hüseyn Abdullah Bâselâme, *Târîhu 'imâretü'l-Mescidi'l-Harâm*, Cidde 1400/1980, s. 296; B. Joel, "Safâ", *İA*, X, 48.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

SAFAHAT

(صفحات)

Mehmed Âkif Ersoy'un
(ö. 1936)

« yedi kitaptan oluşan şiir külliyyatı. »

Mehmed Âkif'in gençlik yıllarında çok sayıda şiir yazdığı bilinmektedir. Dergilerde ve dostlarında bulunan örneklerle ve kendi ifadesine göre bu şiirler Tanzimat döneminde bazı değişikliklerle devam eden divan şiiri, özellikle de Ziyâ Paşa ve Mualim Nâci, kısmen Abdülhak Hâmid tarzında yazılmıştır. Kitaplarına almadığı bu tür

şiirlerden daha sonra vazgeçtiği, hiçbir şiirinin yayımlanmadığı 1901-1908 yılları arasında hayalden uzak, içinde yaşadığı toplumun meselelerine çözüm arayan bir yolda kararlı olduğu anlaşılmaktadır.

İlk defa 1329'da (1911) İstanbul'da basılan ve *Safahat* adını taşıyan kitap eserin diğer kitaplarına göre hacimce en geniş olanıdır ve tamamı 1908-1910 yıllarında *Sırât-ı Müstakim*'de yayımlanmış manzumeleri ihtiva etmektedir. Şair, okuyucuya hitaben baş tarafa eklediği beş beyitlik başlıksız manzum parçada, şiirde sanat anlayışının tasannudan uzak olduğunu, sadece kendi sıkıntılarını muhatabına aktarma arzusu taşıdığını ifade eder. Bu kitaptaki şiirlerin en eskisi, neşri sırasında alt tarafına konulan kayda göre 23 Haziran 1904 tarihini taşıyan "Bir Mersiye"dir. Şiirlerin çoğu şairin kendi çevresinde müşahede ettiği toplumun acılarını dile getirir. Böylece daha sonraki bir manzumesinde belirteceği, "İnan ki her ne demişsem görüp de söylemişim" formülü bu ilk kitabından itibaren gerçekleşmeye başlamıştır. Mehmed Âkif'in toplumun alt tabakasına mensup insanların hastalık, ölüm, fakirlik, sefalet, iptilâlar ve kötü yönetim karşısındaki çaresizliğini, suskunluğunu bir fotoğraf gerçekçiliğiyle ve küçük manzum hikâyeler şeklinde anlattığı şiirleri şunlardır: "Hasta", "Küfe", "Hasır", "Meyhane", "Mezarlık", "Bayram", "Selma", "Seyfi Baba", "Kör Nezen", "İstibdat", "Mahalle Kahvesi", "Köse İmam", "Âhret Yolu", "Yemişçi İhtiyar." Yine toplumun daha üst yapıda ve daha soyut meselelerini dile getiren manzumeleri de "Durmayalım", "Geçinme Belâsı", "Merhum İbrâhim Bey", "Azim", "Cânan Yurdu", "Bir Mezar Taşına Yazılmıştı" ve "Âmin Alayı"dır. "Kocakarı ile Ömer" ve "Dirvas" başlıklı, konusunu İslâm tarihinden alan iki manzum hikâye ile birer ideal devlet adamı portresi çizerken "Acem Şahı", "İstibdat", "Hürriyet" başlıklı şiirler şairin dönemin siyasi yöneticilerine karşı tenkitleridir. Bunlara daha soyut / felsefi mânada insanı ele aldığı "İnsan", "Bir Resmin Arkasına", "Bu da Bir Mezar Taşı İçin Yazılmıştı", "Tercümedir", "Hüsran-ı Mübîn", "Hasbihal" adlı manzumeler eklendiğinde ilk *Safahat*'taki kırk dört şiirin toplumu ve içindeki insanı işlemekte olduğu görülür. Bunların dışında kalanlardan "Fâtih Camii" çocukluk hâtralarını, "Bir Mersiye", "Selma", "Merhum İbrâhim Bey" yakınlarının ölümü üzerine duygularını, "Ressam Haklı", "Şair Huzurunda Münekkit", "Bebek yahud Hakk-ı Karâr" şairin nükte ve hiciv tarafını yansıtır. Çoğu lirik